

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

804609

22.
Zeit.

1702 p. 100

OSZK

22,922.

act. Szék.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

M a g y a r

ORTOGRAFIA,

a v v a g y

Írástudomány,

mellyben a' Magyar betűknek helyes kimondása,
és írása tanittatik, Bevezetés gyanánt a' Ma-
gyar Nyelvtudományra.

A'

Nemzeti Oskolák' számára.

Ö Csász. Királyi Felségének Kegyelmes engedelmével.

Sztor: Berseghy Ferencz

B U D Á N N,

A' Magyar Királyi Universitas' betűivel. 1816.

804609

Magyar Írástudományak

Foglalattya.

Bevezetés a Magyar Nyelvtudományra.

1. §. Mi a' nyelvtudomány, és hány ága van?
2. §. Micsoda hivatallyai vannak a' szónyomozásnak?
3. §. Micsoda hivatallyal van a' szókötésnek?
4. §. Mit kell a' szónyomozásból és a' szókötésből annak tudni, a' ki a' nyelvtudományak tanulására készül?

I. Szakasz. A' Betűtudomány.

5. §. Hány betűje van a' Magyaroknak, és mikép kell azokat egyenkint nevezni?
6. §. Mikép osztatnak fel a' betűk általtyában?
7. §. Mikép osztatnak fel a' hangzó betűk?
8. §. Mikép osztatnak fel a' mássalhangzó betűk?
9. §. Mit kell az idegen betűkről tudnunk?
10. §. Mikép kell a' hangzó betűket helyesen kimondani?
11. §. Mikép kell a' mássalhangzó betűket helyesen ejteni?
12. §. Szabade a' deák nyelvnek, vagy a' régi Magyar írásmódnak példái szerint magyarul írunk?

II. Szakasz. Az Írástudomány.

13. §. Mikép támad a' betűkből az emberi nyelv?

14. §.

14. §. Mellyek általlyában az írástudománynak regulái és kötelességei?
15. §. Mellyek minden szóban a' szükséges, és a' szükségtelen betűk?
16. §. Minémű rövidítéssel élünk, mikor az öfzetett mássalhangzókat meg kell duplázunk?
17. §. Mikor kell a' betűket megduplázni?
18. §. Mikor kell a' kezdetbetűket nagyoknak írni?
19. §. Mikép kell a' szavaknak tagjait elválasztani?

III. Szakasz. Az Olvasástudomány.

20. §. Mit értünk az olvasás által?
21. §. Mellyek ama' szóválasztó jelek, mellyek csak a' magányos szavakat illetik?
22. §. Mellyek a' szóválasztó jelek, mellyek a' mondásokat és a' kerek beszédeket illetik?
23. §. Mikép kell az olvasásnak e' külömbféle jeleinél szavunkkal bánni?
24. §. Mire kell még az olvasásban vigyáznunk?
25. §. Mikép lehet a' helyes olvasásban tökéletességre jutnunk?
-

BEVEZETÉS

A'

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYRA.

1. §. *Mi a' nyelvtudomány, és hány ága van?*

F e l e l e t.

A nyelvtudomány, melly grammaticának is neveztetik, ama' rendbeszedett reguláknak gyűteménnyéből áll, mellyekhez szorosan kell magunkot alkalmaztatnunk, ha magyarul tisztán beszélleni, és helyesen írni akarunk. A' nyelvtudománynak tehát két fő ága van, úgymint a' szónyomozás, azaz *etymologia*; és a' szókötés avagy a' *syntaxis*.

2. §. *Micsoda hivatallyai vannak a' szónyomozásnak?*

Felelet. A' szónyomozásnak következő hivatallyai vannak.

1-ör. Kinyomozza a' czikkelyezett hangoknak számát, és minéműségét, mellyekkel a' nyelvél, és mindenik hangnak állandó jelt rendel, melly azt az írásban kifejezze, és az olvasóval megösmertesse. E' jelek betűknek neveztetnek.

A

2-ör. A'

2-or. A' czikkelyezett hangoknak jeleit, és így magokat a' hangokat is felosztja oly felekezetekre, melyek a' nyelvtanulást megkönnyebbitsek. Ez betűtudománynak neveztetik.

3-or. Kinyomozza és rendbe szedi a' regulákat, melyek szerint a' betűkből a' szótagok avagy silabák támadnak, hogy ezeknek az olvasásban, és az írásban való helyes elválasztását előadhassa. Ez már az írástudománynak, avagy *ortográfiának*, mely helyes írásnak is neveztetik, első zsongéje.

4-er. Rendbe szedi a' regulákat, melyek szerint a' szótagokból gyökérszavak, ezekből pedig származék szavak támadnak. A' szónyomozásnak e' része szószármaztatásnak, avagy *formátiónak* neveztetik, mely az írástudománynak, avagy *ortográfiának* sok fontos törvényt szab.

5-ör. Felekezetekre osztja a' szavakat ama' külömbféle hivatalok szerint, melyeket a' beszédben viselnek. E' felekezetek közül legfőbb figyelemességet érdemlenek a' nevek, és az igék.

6-or. Elő terjeszti a' ragaszték szótagokat, vagy betűket, azaz a' *suffixumokat*, melyeknek segédelmével a' szóknak tökéletesen meghatározott mellékértelmek adatnak. A' névragasztás a' deák declinátiónak felel meg, az igeragasztás pedig a' deák conjugátiónak, melyeket némellyek *ejtegetésnek*, és *hajtogatásnak* szoktak nevezni

Mind

Mind a' neveknek, mind az igéknek ragasztása az írástudománynak, avvagy ortografiának új táplálékot ad.

7-er. Meghatározza a' szótagokban előkerülő hangzóknak avvagy vocalizoknak hosszát vagy rövidségét, a' mi hangmértéknek, azaz prosodiának neveztetik.

3. §. *Micsoda hivatallya van a' szókötésnek?*

Fel. A' szókötésnek az a' hivatallya, hogy a' szónyomozásnak regulái szerint elkészített szavakat olly rendbe szerkeztesse, melly a' hallgatót vagy az olvasót képessé tegye arra, hogy az illy szavakba foglaltt gondolatot, ítéletet, tanítást, vagy vélekedést világosan, tisztán, és könnyen megértse.

4. §. *Mit kell a' szónyomozásból, és a' szókötésből annak tudni, a' ki a' nyelvtudományának tanulására készül?*

Fel. Annak, a' ki a' nyelvtudománynak tanulására készül, a' szónyomozásból, és a' szókötésből tudni kell előre a' Betűtudományt, az Írástudományt, és az Olvasástudományt. A' betűtudományból megtanúlly a' betűket ösmerni, helyesen ejteni, és felekezetekre osztani. Az írástudományból megtanúlly, mikép kellyen felírnia helyesen azokat, a' miket eleven szóval helyesen mond. Az olvasástudományból pedig megtanúlly, mikép kellyen az írást vagy a' nyomtatást

olly helyesen olvasnia, hogy mind maga, mind hallgatója megértse.

I. S z a k a f z.

A' B e t ű t u d o m á n y.

5. §. *Hány betűje van a' Magyaroknak, és mikép kell azokat egyenkint nevezni?*

Fel. Mivel a' Magyaroknak harmincznégy czikelyezett, 's egymástól érezhetőképen és értelmesen különböző hangja van, mellyekkel nyelvében él: szükséges, hogy a' hangoknak szintanyi jelei legyenek, mellyek betűknek neveztetnek. Kettőt hívén, úgymint a' *q* és *x* betűket, mellyekre szüksége nincsen, a' többit a' Deáktól kölcsönözte, de úgy, hogy azonban, még némelylekkel egészen úgy él, mint maga a' Deák, a' többieket olly magyar hangoknak jelentésére fordította, mellyek nélkül a' Deák szűkölködik.

A' nagy betűk ezek:

A. Á. B. CZ. CS. D. E. Ě. É. F. G. GY. H. I. J. K. L. LY. M. N. NY. O. Ö. P. R. S. SZ. T. TY. U. Ü. V. Z. ZS.

A' kicsinyek pedig ezek:

a. á. b. cz. cs. d. e. ě. é. f. g. gy. h. i. j. k. l. ly. m. n. ny. o. ö. p. r. s. sz. t. ty. u. ü. v. z. zf.

E'

E' betűk eleven szóval egyenkint imígy neveztetnek:

a. á. bé. czé. csé. dé. e. ë. é. ef. gé. gyé. há. i. jé. ká. el. ely. em. en. eny. o. ö. pé. er. es. efz. té. tyé. u. ü. vé. zé. zfé.

E' hangoknak helyes kimondásában a' gyakorlás felette szükséges.

6. §. *Miképfosztatnak fel a' betűk általlyában?*

Fel. A' betűk felosztatnak általlyában a' hangzókra, és a' mássalhangzókra. Találunk tudni illik a' magyar betűk között tizet, mellyek más betűknek segedelme nélkül hangzanak; mirenézve az ilyeneket a' Deák vocálisoknak, azaz hangosoknak nevezte. E' tiz magyar betű ez: a. á. e. ë. é. i. o. ö. u. ü. A' többiek, ha magányosan állanak, nem hangzanak; de ha elejekbe vagy utánok tetetik valamellyik a' hangzók közül, ennek hangjához új mellékhangot adnak, mint ba. be. bi. bo. bö. bü, vagy ab. eb. ib. ob. öb. ub. üb. Más nyelvekben találkoznak öszvetett hangzók avvagy *distongusok* is; de a' Magyarban nincsenek.

7. §. *Miképfosztatnak fel a' hangzó betűk?*

Fel. A' hangzó betűk kétféleképen osztatnak fel: először tudni illik hangjaiknak hosszára vagy rövidségére nézve, azután pedig hangjaiknak mélységére vagy magosságára nézve.

a) A' hangzó betűknek hangja két okra nézve lehet hosszú; ha tudni illik vonás, avvagy

accentus van felette, mint á. é. í. ó. ő. ú. ü: és ezek *megvontt* hangzóknak neveztetnek. A' *vonatlan* hangzó mindég röviden ejtetik, kivévén ha két mássalhangzó betű következik utánna: a' mi második oka lehet a' hangzó' hosszának. Így a' vonatlan *a* betű rövid e' szóban *adott*; de hosszú ellenben e' szóban *adnék*, mivel utánna *d* és *n* következik. Ezre kell azonban venni, hogy e' nyolcz öszvetett mássalhangzó betűnek cz. cs. gy. ly. ny. ty. sz. zf nincs arra jussa, hogy az előtte álló hangzót meghosszabbítsa; mivel mindegyik közülök csak egyes mellékhangot jelent. Így e' szóban *anya* az első *a* rövid. Illy jussal az öszvetett mássalhangzó csak akkor bír, ha megdupláztatik, mint e' szóban *anynya*, vagy megrövidítve *annya*, mert itt már az első *a* hosszú.

b) A' hangzó betűk felosztatnak másodszor hangjaiknak mélységére vagy magosságára nézve a' következő felekezetekre, úgymint:

a' mélyhangúakra: a. á. o. ó. u. ú.

a' középhangúakra: ö. ő. ü. ű.

a' magoshangúakra: e. ë.

az élehangúakra: é. í. i.

E' felosztás a' magyar nyelvtudományban felette fontos.

8. §. Mikép osztatnak fel a' mássalhangzó betűk?

Fel.

Fel. A' mássalhangzó betűk is kétféleképen osztatnak fel: úgymint először külső formájokra nézve; azután pedig a' szóllásnak külömbféle szerszámaira nézve, mellyeknek segedelmével kiváltkép formáltatnak.

a) Külső formáikra nézve némelly mássalhangzó betűk *eggyesek*, mint b, d, f, nyolcz pedig, ammint már fellyebb említettük, *össze-*
tett betű, úgymint cz. cs. gy. ly. ny. ty. sz. zf.

b) A' szóllásnak külömbféle szerszámira nézve, mellyeknek segedelmével kiváltkép formáltatnak, felosztatnak a' mássalhangzó betűk a' következő felekezetekre, úgymint

a' nyelvbetűkre: d. l. n. t.

az inybetűkre: j. gy. ly. ny. ty.

a' fogbetűkre: cz. cs. s. sz. z. zf.

az ajakbetűkre: b. f. m. n. p. v.

a' torokbetűkre: g. h. k. r.

A' tiz hangzó betű a. á. e. é. í. o. ö. u. ü. a' szóllásnak szer száma nézve, mellyel kiváltkép formáltatnak, tiz *tüdőbetűnek* is neveztetik.

9. §. Mit kell az idegen betűkről tudnunk?

Fel. Az idegen betűkről a' következő regulákat kell tudnunk.

1.) A' személyeknek, országoknak, városoknak, helységeknek, hegyeknek, folyóvizeknek tulajdon neveit, ha nincsenek közönséges szoká-

sunk

sunk által megmagyarosítva, olly betűkkel kell a' magyar könyvekben is írnuuk, a' minőkkel saját nyelveikben íratnak. Illyenek Cicero, Quintilianus, Xerxes, Socrates, Wallenstein, Saint Cloud, Young, Mont Blanc; nem pedig Czikzero, vagy éppen Tzitzero, Kvintiliánus, Kszerkzes, Szokrates, Vallnstájn, Szen Klú, Mon Blán. Mit mondanánk mink Magyarok, ha a' külső nemzetek a' töllök kiadott könyvekben vagy újságokban a' mi neveinket hasonlóképen megidomatlanítanák? A' melly tulajdon nevek ellenben meg vannak már magyarosítva, azokat magyar betűkkel kell írunk, mint Rajna, Olomucz, Bécs, Nagy Sándor, nem pedig Rhénus, Olmitz, Vién, Nagy Alexander.

2.) A' régi magyar Familiáknak neveit, predicátumaikkal együtt, kötelességünk úgy írni, ammint diplómáikban taláztatnak: mint Forgach, Kesseleokeoi Majthényi, Sághy, nem pedig Forgács, Keselőkői Majtényi, Sági.

3.) Az idegen nyelvekből kölcsönözött, és megmagyarosított közös neveket, avvagy *appellativumokat*, sőt akármelly egyéb szavakat is, magyar betűkkel kell írunk. Illyenek *Herczeg*, *kvártely*, *filozofia*, *czigány*, *fizika*, *kap*, *kapitány*, nem pedig *Herczog*, *quártér*, *philosophia*, *cigan*, *physica*, *cap*, mivel a' deák *capio* igéből van véve, és *capitan*.

10. §. *Mikép kell a' hangzó betűköt helyesen kimondani?*

Fel. A' hangzó betűknek helyes kimondásáról ezek a' regulák:

1.) Az *a* és *á* között nem csak az *a'* különbség, hogy az elsőnek *a'* hangja rövid, *a'* másiké pedig hosszú; hanem azonfelül az is, hogy az elsőnek *a'* hangja tompább. Erre nézve az *a* nem roszúl neveztetik *zárttnak*, az *á* pedig *nyílttnak*.

2.) A' háromféle *e* betűnek különbségét nagyon szükséges *a'* magyar nyelvtudományban átlátni. Az *e* zártt hangú, az *é* nyíltt hangú, az *ē* pedig középhangú, mert ennek hangja valóban az *e* és *é* között áll. A' könyvekben, és az írásban nem szokás ugyan *a'* középhangút két pontocskával, mint itt van, *a'* zártt *e* betűtől megkülönböztetni; de annak, *a'* ki *a'* magyar nyelvet helyesen akarja beszélni, elkerülhetetlenül szükséges, hogy nyelvét *e'* külömböztetésre szoktassa. Kitetfzik ez *a'* következő példákból, melyekhez hasonlók *a'* magyarban számtalanok találtnak: *kezek*, az *ő kezek*: *erek*, az *ő erek*; *ők vertek*, *tik verték*; *ők ígértek*, *tik ígérték*. Gyakorlásnak okáért ide függelztetik egykét szó, melyeknek mindegyikében mind *a'* három *e* betű elő kerül: *embéré*, *értelēm*, *késedelēm*, *érkēze*, *élelők*, *férgēsēdnek*, *értékēztek*.

3.) Az

3.) Az *i. o. ö. u. ü* betűknek hangjai az *i. ó. ő. ú. ü* hangzóképtől csak annyiból különböznek, hogy az utóbbak hosszúak, az elsők pedig röviddek.

4.) Nagyon sérti a' tiszta magyar szóejtést, a' ki a' hangzókat akár a' kimondásban, akár az írásban, egymással felcseréli. Hibázik tehát:

a) A' ki az *a* betűt az *o* betűvel felcseréli, vagy viszontag. Rosszúl van tudni illik mondva és írva: *papak, országak, oltárok, zsiras* e' helyett: *papok, országok, oltárok, zsíros*; valamint ellenben rosszúl ez is: *város, házo, ágozik* e' helyett: *váras, háza, ágazik*.

b) Hibázik az is, a' ki *e* helyett *i* hangzót mond vagy ír, és viszontag, mint: *ilet, kifsz, elleniben*, ezek helyett, *élet, kéfsz, ellenében*; vagy viszontag, *vég, szégyen, segít* ezek helyett, *víg, szígyen, segít*.

c) Hibázik az is, a' ki az *ö* és *ü* helyett *e* és *i* betűkkel él, vagy viszontag, mint: *ökre, törnem, ineg, igyefogyott* ezek helyett *ökrök, törnöm, ümög, ügyefogyott*; vagy *öszik, ötöt, vösz, tösz*, ezek helyett: *eszik, ötöt, vész, tesz*.

Jegyzés. Analyticámban bővebben meg van mutatva, hogy a' magyarban az olyan szóejtés, melly a' Németek' példája szerint az *ö* és *ü* helyett az *e* és *i* hangzókkal szeret élni, nyelvünknek czigányos ejtéséhez nagyon közelit: mikor

az ekreket kihajtották, akkor már a' mihelyeinkben nagy füst volt, és mink az ilévas körül erősen pérelyeztünk; ezek helyett: mikor az ökrököt kihajtották, akkor már a' mihelyünkben nagy füst volt, és mink az ülővas körül erősen pörölyöztünk.

d) Hibázik az is, a' ki o helyett *u* betűt mond vagy *ír*, és viszontag, mint *lú*, *hun*, ezek helyett: *ló*, *hon*, vagy ellenben *csoda*, *hóga*, ezek helyett: *csuda*, *húga*.

e) Hibázik végtére az is, a' ki a' hosszú hangúakat megrövidíti, mint *tükör*, *bizik*, ezek helyett: *tükör*, *bizik*; vagy ellenben a' rövideket meghosszabbítja, mint *bémene*, *vér*, *igazé?* ezek helyett: *bemene*, *ver*, *igaze?*

Minémű hangzókkal kellyen mindennémű esetben élni, azt a' szónyomozás pontosan meghatározza.

11. §. *Mikép kell a' mássalhangzó betűköt helyesen kimondani?*

Fel. A' mássalhangzó betűknek helyes kimondásáról ezek a' regulák:

1.ör. A' szomszéd hangúakat nem kell felcserélni, hanem mind a' kimondásban, mind az írásban meg kell azokat értelmesen különböztetni. Mert

a) A' *b* gyengébben hangzik, *hogys*em a' *p* sé keményebben, *hogys*em a' *v*, mint: *bor*, *por*, *bér*, *vér*.

b) A'

b) A' *cz* keményebb hangú, mint az *sz*, amint e' példák mutatták: *czigány*, *szigony*, *czimer*, *szines*.

c) A' *d* gyengébben hangzik, hogysem a' *t*, mint: *de*, *te*, *dal*, *tál*.

d) Az *f* keményebb hangú, hogy sem a' *v*, mint *fő*, *vő*, *fás*, *vásik*.

e) A' *g* gyengébben hangzik, hogysem a' *k*, mint *gabona*, *kap*; *görbe*, *kör*.

f) A' *h* nem csupa lehellet, mint a' Deákoknál és Francziáknál. Hiba tehát *hó*, *hahota*, *halás* helyett így szólani: *ó*, *aota*, *alás*. A' *ha'* magyarban öly valóságos hang, hogy még némelykor még is dupláztatik, mint *ahhoz*, *ahhova*, melyeket hibás volna így ejteni: *aoz*, *aova*.

g) Az *sz* gyengébben hangzik, hogysem a' *z*, mint *száz*, *zászló*, *száraz*, *szár*, *zár*.

h) A' *zf* gyengébb hangú, hogysem az *s*, mint *zfak*, *sas*; *zfűp*, *sűg*; *zfir*, *sír*; *zseb*, *seb*.

2-or. A' hangoknak efféle felcserélésénél sokkal nagyobb hiba még az, mikor eggy betűnek többféle hangot tulajdonítunk. Ezt cselekszik azok, a' kik a' *j* betűnek ötféle hangot adnak, és azt kívánnák, hogy némelykor a' *gy* után második *gy* gyanánt mondgyuk ki, az *ly* után második *ly* gyanánt; az *ny* után második *ny* gyanánt; a' *ty* után második *ty* gyanánt; egyébkor pedig deák *j* gyanánt. Példának okáért, e'

szó-

szókat: *tudja*, *tanúlja*, *fonja*, *látja* így kíván-nyák az olvasásban ejtetni: *tugygya*, *tanúlylya*, *fonnyya*, *látytya*. E' hibát tehát kerüllyük el, és írjuk e' szavakat úgy, ammint az igaz Magyar ejti: *tudgya*, *tanúllya*, *fonnya*, *Jálttya*.

Jegyzés. Ezen írásmódot ama' helytelen vélekedéssel támogattyák a' mostani Magyar Írók, mintha a' *j* betű a' nevek utánb bírtokot, az igék utánb pedig határozott értelmet jelentene. De valamint erre, úgy a' többi okokra is meg van a' felelet az Analyticában. Itt elegendő legyen a' Tanítók' kedvéért a' következő két jegyzés.

1.) Nagy zavarodást okoz a' nyelvnek helyes olvasásában, 's végtére még helyes kimondásában is, ha egy hangot némeilykor ezzel, mászor megint amavval a' betűvel írunk. E' két szóban *béllyeg* és *ítéllyek*, mind a' kettőben dupla *ly* hangot kell mondanunk; minek csábíttjuk el tehát az olvasót, és kivált a' tanuló gyermeket más hángra, az egyiket így írván *béllyeg*, a' másikat pedig imígy *ítéljek*? Így e' szókban *fonnyad*, mikor annyit tesz mint *hervad*, és megmeg *fonnyad*, mikor a' *fon* gyökérszóbúl ered, ugyanazon dupla *ny* hang uralikodik: mi végből írjuk tehát a' második esetben imígy *fonjad*? E' fzerint a' *ty* hangot is e' szóban *taníttjuk* sokkal igazabban írjuk úgy, ammint e' szóban *hattyú* az egész magyar világ írja, mintsem *j* betűvel imígy:

mígy: *tanítjuk*. Ugyanazon hangot mindenkor egyféle betűvel írni nagyon szükséges csak a' végbül is, hogy az olvasónak az olvasás, a' tanuló-nak a' nyelvtanulás megkönnyebbítenessen.

2.) A' jöttával való visszaélés már is két nagy zavarodást okozott anyanyelvünkben. Az első az, hogy sokan már a' gyökérszavakban is *ly* helyett *j* betűvel élnek, és az értelmet kétségessé teszik. Így e' szavakat *tollya*, *folytat* imígy írják ők: *tojja*, *fojtat*, mellyek egészen mást tesznek. A' második az, hogy sokan a' Magyarok közül már annyira elcsábítottak, hogy e' szavakat *latja*, *fonja*, *találja* németesen ejtik, úgy mondván ki benne a' *j* betűt, mint ezekben *trja*, *fogja*, *várja*. És nem ok nélkül, mert vane akármeddig csinos európai nyelvben olly fonákul fordított ortografia, melly két mássalhangzót, mellyek két hangzók között fekszenek, imígy parancsolhatná elválasztani: látj-a, fonj-a, találj-a; vagy imígy: lá tja, fo-nyja, talá-lja? Ha pedig így kell a' legtermészetesebb ortografia szerint elválasztani: lát-ja, fon-ja, talál-ja, akkor a' *j* betűt nem lehet az előtte álló *t*, *n*, *l*, betűkkel úgy öszveolvasztanunk, mintha ezekkel együtt *tly*, *nny*, *lly*, dupla hangokat tenne, mellyekkel a' tiszta Magyar e' három példa gyanánt előadott szavakban valóban él; hanem a' *j* betűt egyenesen úgy kell ejtenünk, mint e' szavakban *tr-ja*, *vág-ja*, *fej-je*.

12. §. Szabade a' deák nyelvnek, vagy a' régi magyar írásmódnak példái szerint magyarul írnuak?

Fel. Abbúl, hogy a' deák nyelvtúl kölcsönöztük betűinket, nem következik, hogy a' deák írástudománynak különösségeivel is szabadon élhetünk. Hiba volna tehát nyelvünkben *i* hangzóval a' *j* betű helyett élni, vagy ezt nyelvünkben egészen számkivetni. Hiba volna *u* helyett *v* betűt írni, vagy viszontag, csupán csak azért, mivel a' deákban felcseréltetni szoktak.

A' mi a' régi magyar írásmódot illeti, meg kell ebben a' helyest a' helytelenül különböztetni, sőt némelly hibáinál el nem kell felejtetnünk azt is, hogy akkor nem lévén még a' nyomtató műhelyekben öntött magyar betűk, a' szükség sokszor kénytelen volt a' törvényt megszegni. Lásuk ennek egykét példáját.

a) Fogyathozás lévén az *ö* és *ü* betűkben, mellyek nélkül a' Deák szűkülködik, a' könyvnyomtatók először *eo* és *eu* betűköt nyomtattak helyettek, azután pedig az *o* és *u* hangzókra kis *e* betűköt raktak. Némellyek üdövel a' rövid *ö* hangost meg akarván hosszabítani, *e* betűt tettek elejébe. Ez az oka, hogy a' régi magyar könyvekben a' *kő*, *ördög*, *üröm* helyett ezeket találjuk *keo* vagy *keö*, *eordeog*, vagy *eördög*, *eu-reom*. A' familiáknak mindazáltal, és a' helységek

geknek neveiben kötelesek vagyunk a' régi módot megtartani.

b) A' deák c betűnek hangja változván, mivel a. o. u. előtt úgy hangzik, mint a' magyar k, az e vagy i előtt pedig, mint a' magyar cz, a' magyar nyelvben kívántt szolgálatot magányosan nem tehetett, mert nállunk még az o és u előtt is úgy kellene hangzania, mint most a' cz hangzik. A' melly szavakban tehát elejénte o, u, ö, és ü előtt magányosan állott, mint *comb*, *cubor*, azokban üdöjártával, hogy k gyanánt ne ejtessen, z tetetett utánna: *czomb*, *czubor*. Ez történt lassankint az e, és i előtt is, még végtére a' c helyett az újjabb üdőkben a' Németek' példája szerint, t betű kezdett a' cz hangnak kifejezésére iratni. Ez mindazáltal a' szótagoknak elválasztására nézve, mind a' silabizációban, mind az írásban, mikor a' szavakat meg kell tördelni, oly sok és fontos alkalmatlanságot okoz, hogy a' sükeresebb írástudomány a' cz betűhöz visszatérni kénytelenítettik. Erről a' szónyomozás bővebben fog értekezni.

c) Még ama' gondolatra is, hogy a' véghetetlenül sokszor előkerülő gy. ly. ny. ty. hangoknak kifejezésére j betűvel éllyenek, az birhatta kíváltkép a' régi könyvnyomtatókat, kik mondván öntött magyar betűk nélkül szűkölködtek, hogy műhelyeikben az y betűnek felette nagy
szű-

szűke volt. A² deák nyelvben tudni illik ritkán jön az y elő ; akkor tehát kevés is öntetett.

II. S z a k a f z.

A z Í r á s t u d o m á n y.

13. §. *Mikép támad a' betűkből az emberi nyelv ?*

Fel. A' betűkből, vagy inkább az általok jelentett czikkhelyezett hangokból illyképen támad az emberi nyelv.

a) Már maga mindenik hangzó betű lehet egy különös szótag, avvagy *silaba*, mint az *e* a' következő szavakban : *ti-e-id*, *mi-e ink*. De a' magyar nyelvben a' szótagok többnyire olly hangzókból állanak, mellyekhez elől vagy hátul egy vagy két mássalhangzó betű van függesztve. Illyenek az imént előterjesztett példákban a' *ti*, *mi*, *id*, *ink*, szótagok.

b) Maga eggyetlen egy hangzó még eleveñ; az *az* : bizonyos értelemmel bíró szó is lehet, mint a' magyarban az *ó*, melly annyit tesz, mint *régi*; és annyit is, mint *oltalmaz*. Annyival inkább válhat tehát belőle eleven szó, ha hozzá e-

löl vagy hátúl egygy vagy két mássalhangzó ragasztatik, mint *só, ág, eb, bab, szab, tép, jár, megy*. Ezek eggytagú gyökérszavaknak neveztetnek, és a' magyarban nagyon számosak.

c) Vannak tovább mindenik emberi nyelvben, és így a' miénkben is, bizonyos betűk és szótagok, mellyek magányosan semmit sem tesznek, és ha más szótagokhoz ragasztatnak, mellyek magokban hasonlóképen semmit sem tesznek, ezekből eleven szót képeznek. Így e' betűk és szótagok *ú, ül, it*, valamint e' szótag is *tan* minden értelem nélkül szükkölködnek, és még is, ha ehhez amazok oda függesztetnek, ilyen szavak támadnak belőlök: *tanú, tanul, tanít*. E' szavak *formáltt* vagy *képzett* gyökereknek, az *ú, ül, it*, és több efféle betűk és szótagok pedig *szóképzőknek*, avvagy *formativáknak* neveztetnek.

d) Szintezen szóképző betűk vagy tagok a' gyökérszavakból, és a' formáltt gyökerekből újjakot képeznek, mellyek származékoknak, azaz derivátumoknak neveztetnek, 's mellyekből megmeg új származékok támadhatnak. Így támadnak e' gyökérszóból *ág* a' következő származékok: *ágak, ágam, ágad, ágaim, ágas, ágazik, ágazat, ágazhat*.

e) E' szavaknak két fő felekezete lévén, mellyeknek egyike csupa nevekből áll, mellyek a' tárgyakot jelentik; a' másika pedig igékből, mellyek

lyek létet, cselekedetet, vagy fzenvedést jelentenek; vannak ismét mindenik nyelvben olly betűk és szótagok is, mellyek a' neveknek külömbféle meghatározott mellékértelmeket adnak, mint ágnak, ágtúl, ághoz; az igékben pedig még a' létnek, cselekedésnek, vagy fzenvedésnek módgyát, és üdejét, 's a' lévő, cselekedő, vagy fzenvedő személyt, vagy személyeket is kijelentik, mint *ir, irok, írsz, írtunk, írnek, írjatok, írni*. Amazok *névragaszterek*nek, (*suffixa nominum*) emezek pedig *ígeragaszterek*nek (*suffixa verborum*) neveztetnek.

14. §. *Mellyek általlyában az írástudománynak regulái és kötelességei?*

Fel. Mivel az írásnak czéllya az, hogy cikkelyezett hangokból álló beszédünköt, melly által gondolatunkot és ítéleteinket másokkal közölni szoktuk, látható jelekbe foglallyá, és így az olvasó' elejébe terjessze: az írástudománynak, avvagy ortografiának akárminellyik emberi nyelvben a' következendő fő és igen természetes regulákhoz kell magát szabnia.

1.) Valahány cikkelyezett hanggal éla' nyelv, fzingtannyi hangjellel, avvagy eggyes betűvel kell neki bővelkednie. Ez az oka, hogy a' Magyar a' 24 deák betűvel meg nem elégedhetett, és hogy némellyeket közüllök vonással, vagy pontocskákkal megkülönböztetni, némellyeket pedig

öszvetenni kénytelenítetett, csak hogy betűinek számát annyira szaporíthassa, a' mennyi czikkelyezett hangja van.

2.) Egy hangjel avvagy betű soha se jelent sen két vagy több hangot, hanem mindenkör csak egyet; és ellenben egy hang soha se jelentessen többféle jelekkel, hanem szüntelen csak ugyanazon eggyel. Vétének ez ellen, kik a' j betűnek ötféle hangot adnak, ammint már fellyebb említettük.

3.) Úgy írjunk, ammint tiszván befzélünk.

Mennél jobban közelit akármelley emberi nyelvnek írástudománnya e' regulákhoz, annál jobban megfelel fellyebb említett czéllyának, és errenézve annál tökéletesebb is.

E' regulákból önnkint folynak az írástudománynak kötelelességei, mellyek a' következendők-ből állanak.

a) Meg kell neki határozni, mellyek minden szóban a' szükséges, és a' szükségtelen betűk.

b) Meg kell neki határozni az eseteket, mellyekben a' betűk megdupláztassanak.

c) Meg kell neki határozni a' regulákat, mellyek szerint a' szótagok egymástúl, kivált azon esetben elválasztassanak, mikor a' szavakat a' sornak végén szét kell szakasztani.

d) Meg kell neki határozni az eseteket, mellyekben a' szavaknak kezdetbetűi nagyoknak írasanak.

15. §. *Mel melyek minden szóban a' szüksé-
ges és a' szükségtelen betűk?*

Felel. A' szükséges és szükségtelen betűket meghatározzák a' következő jegyzések.

1.) Szükséges betűk minden szóban a' gyökérbetűk; ezeket tehát az írásban gondosan meg kell tartani, ha csak a' közönséges szokás ellenkezőt nem parancsol. Így e' szavak *igasság*, *rentartás*, *ravasság* rosszul íratnak ezek helyett: *igazság*, *rendtartás*, *ravaszság*. A' szónyomozásnak kötelessége meghatározni az eseteket, mellyekben a' gyökérbetűk szükségképen megváltoznak. Megtörténik ez a' rendhagyó nevekben, a' nínők ezek: *hó*, *só*, *szó*, *tó*, mellyeknek többes száma *havak*, *savak*, *szavak*, *tavak*; megtörténik nemelley igéknek parancsoló módgyában, mint *vessen*, *föszson*, mellyekben a' *vet* és *fösz* igéknek *t* gyökérbetűje másra változik.

2.) Szükséges betűk másodszor a' szóképző betűk, mellyek tudni illik a' gyökérszavakból származékokot formálnak. Ezeket elhagyni, vagy elváltoztatni annyi volna, mint a' származék szót értelmetlennek tenni. Illyen volna *távozdál* a' *szokott távoziat* helyett. A' szóképző betűket szorosan meghatározni, hasonlóképen a' szónyomozáshoz tartozik.

3.) Szükséges betűk harmadszor a' ragaszték betűk is, mellyek a' neveknek és az igéknek ha-

tá

tározott mellékértelmeket adnak. Ilyen betűk *túl* és *nék* e' szavakban: *az atyámtúl*, és *trnek*. Ezeket sem lehet az értelmetlenségnek veszedelme nélkül szabad kényünk szerint változtatni, ammint a' szónyomozás taníttya.

4.) Szükségesek negyedszer ama' betűk is, mellyekből az előszócskák állanak, a' minők *leg* és *meg* e' szavakban: *legszebb* és *megösmert*.

5.) A' közbevetett betűk arravalók, hogy a' szavaknak formálásában, vagy ragasztásában két hangzó, vagy két mássalhangzó közé tetessenek. Ilyen az *a* betű e' szavakban *irtasz* és *bizakodik*, vagy a' *v* betű e' szavakban *fával* és *hivom*; és ezen esetekben szükségesek. De mihelyt a' két hangzónak, vagy a' két mássalhangzónak öfzve-jövetelét más törvényes betű a' nélkül is meggátolja, azonnal szükségtelenek, sőt hibásak. Így helytelenül íratik *hívja*, *szívtam*, *művnek*, *csöv-tül* ezek helyett *híjja*, *szíltam*, *műnek*, *csötül*. Még ennél is helytelenebb az írásnak ama' mód-gya, melly az efféle szükségtelen betűket a' gyökerekhez ragasztja, mint *hív*, *szív*, *műv*, *csöv*, *estvel* ezek helyett *hi*, *szí*, *mű*, *csö*, *estve*; mert ezek csak a' származékokba valók, a' minők *hí-vom*, *szívtom*, *művek*, *csövem*, *estveledik*.

6.) Szükséges betűk tovább a' nyomosítók, mellyek többnyire a' duplázás által, vagy ennek törvényes kipótolása által a' szót szinte fontosabbak,

nak

nak teszik, hogy a' hallgatónak vagy az olvasónak figyelmetességét az értelemnek változására felébresszék. Illyen a' duplázás e' szóban *sassa*, melly helyett *sasa* rosszúl volna mondva és írva; vagy e' szóban *vonnyon*, melly helyett *von*nyon, vagy *vonon* értelmetlen volna.

7) Szükségtelenek ellenben, de szenvedhetők a' vonáspótoló betűk, a' minők ezen egy igében dőt elő kerülnek, mikor imígy íratik vagy mondatik: *dönt*, vagy *döjt*, vagy *dölt*. Illyen betű kevés akad elő.

8.) Szükségtelenek végtére, de szokottak a' hosszító betűk, mellyek némelly szóknak végéhez csak azért ragasztatnak, hogy hosszabbak legyenek. Illyenek a' végső szótagok e' szavakban: *addiglan*, *megyen*, *azon*, ezek helyett *addig*, *megy*, *az*. Az egy *ik* a' személytelen, a' szenvedő, és sok középrendű igékben olly szükséges, hogy *az* értelemnek, vagy legalább a' kimondásnak rövidsége nélkül elhagyni nem lehet, mint ezekben: *esik*, *olvasztatik*, *oszlik*.

16. §. Minémű rövidítéssel élünk, mikor az öszvetett mássalhangzókat meg kell duplázunk?

Fel. A' nyolcz öszvetett mássalhangzókat cz. cs. gy. ly. ny. ty. sz. zf a' régiebb Magyar Írók igen természetesen és helyesen imígy duplázták *megy gygy*, *lyly*, *nyny*, *czcz*, *cscs*, (vagy az újabb

újabb könyvekben *tziz*, *tsts*) *tyty*, *szsz*, *szsz*. De mivel ez a' szavakat nagyon meghosszabbította, és az olvasónak únalmas alkalmatlanságot szerez, az újabb Írók elkezdették a' duplázott *ly*, *ny*, *ty*, *sz* betűhöz oly rövidítéssel írni, hogy a' különböztető *y* és *z* betűk csak egyszer jöjjenek elő *lly*, *nnny*, *tty*, *ffz*. Ezt cselekedték azután a' *tz* és *ts* hangokban a' *z* és *s* különböztető betűkkel is, *ttz*, *ttts*, mellyek helyett már most a' *ccz*, *ccs* betűkkel helyesebben élünk. Végére, mivel ezen rövidítésre a' *gy* és *sz* betűknek is tellyesen hasonló jussok van, ezeket is imigye kezdték megduplázni *ggy* és *zzsz*. Az elsők hasonlíthatatlanul többször kerülván elő, mint a' többiek, hamar hozzá szoktak az olvasók ahhoz, hogy példának okáért e' szóban *affzony* az első hosszú *f* betűnek ne adgyanak *s* hangot, így mondván ki a' szót *as-szony*, hanem e' helyett *sz* hangot: *asz-szony*. Így ezekben is *lly*, *nnny*, *tty* a' gyakorlás által támadt szokásból az első betűknek nem *l*, *n*, *t*, hanem *ly*, *ny*, *ty* hangokat tulajdonítottak. Nem nehez tehát ahhoz is szokni, hogy ezekben *ggy*, *ccz*, *ccs*, az első *g* és *c* betűket ne ejtsük *g* és *k* gyanánt, hanem adgyunk nekik *gy*, *cz*, és *cs* hangokat.

17. §. Mikor kell a' betűket megduplázunk?

Fel. Általában való regula gyanánt szolgálhat az, hogy a' betűt mindannyiszor meg kell az

írásban duplázni, valahányszor hangját a' beszéd-
ben duplán ejtyük. Errenézve

1-ör. A' gyökérfzavakban, mihelyt valamelly
hangot megduplázunk, annak jelét is, úgymint
a' betűt, kétszer kell írunk. Illyenek e' szavak *órr*,
hoffz, *bélyeg*, *áll*, *száll*, nem pedig *ór*, *hosz*,
bélyeg, *ál*, *szál*. Meg kell e' törvényt tartani a'
származékokban is, mint *szíffzen*, *roppan*, *al-
lig*, nem pedig *szífszen*, *ropan*, *alig*, annyival
is inkább, mivel *allig* hihetőképén az *áll* igétől
származik. Mivel pedig számtalan szavak kerülnek
a' nyelvhen elő, mellyeket a' Magyar Nemzetnek
eggyik felekezete megrövidit, a' másika meghof-
szabbít, a' szónyomozáshoz tartozik, az efféle szó-
ejtéseket, avvagy dialectusokat, az egyébkép ki-
nyomozott közönséges szokásnak törvénnye alá
vezetni, melly analogiának, azaz egyformaság-
nak, vagy hasonlóságnak neveztetik.

2-ör. Némellykor a' származékokból lehet
meghatározni, ha meg kelle a' gyökérbetűt dup-
lázni, vagy sem? Így e' származékokból *miat-
tam*, *előtte*, *utánnunk* kitetfszik, hogy e' gyöke-
rekben *miatt*, *előtt*, *utánn* az utolsó betűköt meg
kell duplázni. Az *eggy* és *egy* gyökérfzavaknak
származékai még azt is megmutatták, hogy e'
két gyöker között különbséget kell tenni, és hogy
a' már most szokatlan *egy* gyöker valaha rövid *i*
betűvel is mondatott, és iratott, így. A' származé-

kokot, melyek az eggygyökérből erednek, dupla gy hanggal ejtyük, mint *eggyes*, *eggyenlő*, *eggyütt*; azokat pedig, melyek az egy vagy így szóból erednek, csak egy gy hanggal, mint *e-gyenes* vagy *ig-yenes*, *egy-ít* vagy *vegy-ít*.

3-or. A' szónyomozáshoz, úgymint a' nyelvtudománynak első részéhez tartozik, ama' szóképző betűket, és szótagokat, szinte mikép a' ragasztékokot is megválasztani, melyek a' szavaknak utolsó betűit megduplázzák, mikor hozzájuk függesztetnek. Illyenek a' következők.

a) A' szóképzők avvagy formativák, melyek a' birtokos névpótlóknak avvagy pronomeneknek egyes számában a' harmadik személyeket, és az egész többes számot formállyák, és ezen alkalmatossággal a' szóznak végső mássalhangzó betűjét, ha nem mindenkor is, de legalább többnyire megduplázzák, mint *sassa*, *sassok*, *sassa-im*, *sassaid*, *sassai*.

b) Ama' szóképző is, melly némelly ígehatározókat formál, és *d* vagy *e* betűből áll, mint *barátommá*, *vérré*. A' hangzó betűk a' duplázást annyira nem szenvedik meg, hogy az ilyen esetekben inkább még közbevetést hívának, mint *sóvá*, *medvévé*.

c) A' segítő névragaszték *al* vagy *el* a' névnek végső mássalhangzó betűjét megduplázza, mint *házzal*, *felleggel*. Dupla *n* betűvel mondá

datik az állapító ragaszték is, mint *asztalon*n, *fánn*, *kézenn*, annyival is inkább, mivel az ige-határozóknak képző *n* betűjétől meg kell, vagy legalább nagyon tanácsos, megkülömböztetni, mely duplán nem ejtetik; mint *görbén*, *árván*, *hasznosan*, *ékesen*.

d) A' hasonlító neveknek képző betűjét is, mely *b*, meg kell duplázni, mint *jobb*, *szebb*, *legjobb*, *legszebb*; kivéven az *s* végzés után, hol még hangzóját is elveti, mint *hatalmasb* a' törvényes *hatalmasabb* helyett. Lehet mindazonáltal mind a' kettővel élni,

e) Az elmúltt üdőnek ragasztéka az igéknek jelentő módgyában csak akkor dupláztatik meg, mikor a' szónyomozásnak regulái szerint közbevetést kíván, mint *hordott*, *hordottál*, *hordottam*, melyeknek két utóbbikát közbevetés nélkül is lehet mondani *hordtál*, *hordtam*. A' részesülő neveknek elmúltt üdeje ellenben mindenkor dupla *t* betűvel formáltatik, mint *írtt*, *leltt*, *vontt*.

f) Az igéknek sokféle végzései; a' parancsoló módnak egész jelenvaló üdejében megdupláztatnak, mint *ássak*, *ássál* vagy *áss*, *ásson* 's a' *t*.

18. §. Mikor kell a' kezdetbetűköt nagyoknak írni?

Fel. A' magyar nyelvben a' kezdetbetűköt csak a' következő esetekben kell nagyoknak írni.

a.)

a) A' tulajdon neveknek első betűi nagyok, akár a' személyeknek, országoknak, városoknak, faluknak, akár a' hegyeknek, vizeknek, vagy bármelyféle helyeknek tulajdon nevei legyenek, mint *Forgach, Antal, America, Bécs, Soroksár, Mátra, Duna, Rákos'* mezeje.

b) Az illendőség hozza magával, hogy a' méltóságoknak, tisztségeknek, és hivataloknak neveit nagy betűkkel kezdgyük, akár a' választástól függjenek, akár a' születéstől, mint *Császar, Király, Herczeg, Gróf, Báró, Püspök, Főispány, Szolgabíró, Esküdt.*

c) Még a' tiszteletmutató neveket is nagy betűkkel illik kezdeni, akár főnevek legyenek, mint *Úr, Affzony, Úrfi, Kisaffzony, Kegyelmed, Felméd* 's a' t. akár melléknevek, mint *Felséges, Hegyelmes, Méltóságos, Nagyságos, Főtisztelendő, Tekintetes, Vitéz, Nemés, Nemzetes* 's a' t.

d) Ezen esetekenn kívül a' szónak első betűje csak akkor íratik nagynak, mikor a' szó új mondást vagy kerek beszédet kezd, azaz: minden mondásvégző pont után, vagy a' kérdő és felkiáltó jel után is, mikor ezek a' beszédet úgy végzik, mint a' pont szokta.

Jegyzés. Mivel a' két pont olly tulajdonságú jel, hogy már magában is másénak mutattya lenni az utánna álló mondást, és így ezt az Író-

nak

nak befzédgyétül elegendőképen megkülönbözteti: haszontalannak látszik, az efféle idegen mondásokat a' dupla pont után nagy betűvel kezdeni. Szokás tovább a' Poétáknál az is, hogy minden verset nagy betűvel kezdgyenek. De erről nem árt megfontolni ezeket:

a) Az olyan olvasónak, a' ki a' versnek mértékét ösmeri, a' nagy betű az új versnek kezdetén szükségtelen.

b) Az olyan olvasónak pedig, a' ki a' versszerzésben járatlan, elég jele az új versnek az, hogy új sorral kezdődik.

c) Mikor a' versnek kezdete az előbbennek végéhez úgy tartozik, hogy csak azzal tefz egy tökéletes mondást, a' versnek elejénn a' nagy betű az értelmességnek nagyon árt, mivel hozzá vagyunk szokva, a' nagybetűs szóval új mondást kezdeni.

19. §. *Mikép kell a' szavaknak tagjait elválasztani?*

Fel. Nem csak akkor, mikor olvasni tanulunk, hanem azután is, mikor írunk, és a' szavakat a' soroknak végeinn ketté kell szakasztanunk, nagyon szükséges tudni a' szótagok' elválasztásának reguláit, melly a' köz befzédben *silabizationának* is mondatik. E' regulák a' következők: dőkből állanak.

i.) Ha

1.) Ha két hangzó jön öfzve, az utóbbi a' következő szótaghoz tartozik, mint *rósá-ink*.

2.) Ha három hangzó jön öfzve, a' középső magányosan marad, mint különös szótag, és így a' másik kettőtől elválasztatik, mint *tí-e-id*, *mi-e-ink*.

3.) A' két hangzó között álló mássalhangzó az utóbbikhoz ragad, mint *a-gár*, *a-czél*, *vá-fzony*, hol el nem kell felejtetni, hogy a' nyolcz öfzvetett betűnek mindenike csak egyetlen egy mássalhangzó betűt tesz, mivel csak olyan egyes hangot jelent, a' minőt akármellyik egyes mássalhangzó betű. Egy szóval: ama' kétkét betűt, mellyekből az öfzvetett betűk cz. cs. gy. ly. ny. ty. fz. zf állanak, egymástól soha sem kell sem a' kimondásban, sem az írásban elválasztani.

4.) Ha két vagy három mássalhangzó jön öfzve, csak az utolsó ragasztatik az utánna következő hangzóhoz, mint *ál-tal*, *varr-nak*.

Jegyzés. E' regula olly természetes, és a' józan észből olly bizonyosan folyik, hogy egy művelt nyelv síncs, melly a' két hangzó között álló két mássalhangzót úgy ne ossza fel, hogy a' második mássalhangzó az utánna következő hangzóval tegyen egy szótagot, mint e' deák szóban *an-te*, e' franczia szóban *pör-ter*; ezen olasz szóban *por-tare*; ezen ánglus szóban *on-ce*, e' német szóban *Ar-beit*. Fordúlljunk már most a'

Jót.

Jöttistákhoz, és kérdezzük meg tőlök, micsoda regulát adgyunk a' tanuló ifiúságnak az efféle szavaknak elválasztásárúl: *nádja, tudja, találja, honja, vonja, rétje, tanítja?* Ha azt akarjuk, hogy e' szavakban úgy nézze a' j betűt, mint jelét annak, hogy e' dupla hangokat ejtse ki gygy, lyly, nyny, tyty, vagy így kell a' silabizációban és az írásban a' fellyebb említett szavakat szétszakasztanunk: *nád-j-a, tud-j-a, talál-j-a, hon-j-a, von-j-a, rét-j-e, tanít-j-a*, vagy imígy: *ná-dja, tú-dja, tá-lja, talá-lja, ho-nja, vo-nja, ré-tje, tanít-tja*, mellyek közül, nem tudom, mellyiket nevezzem természetlenebbnek. Ha ellenben ugyanazon szavakat a' természetes írásmódnak törvényre szerint így irattyuk az ifiúsággal *tud-ja, nád-ja, tal-ja, talál-ja, hon-ja, von-ja, rét-je, tanít-ja*, mikép kívánhattuk tőlle, hogy a' szótagban magányosan álló j betűt az utánna álló hangzóval úgy ne ejtse, amint e' szavakban *ír-ja, szab-ja, fej-je* minden Magyar ejti. Ha pedig amazokban is úgy ejti, mint ezekben, amazokat németesen, és természetlenül ejti.

5.) A' megduplázott öfzvetett mássalhangzók így választatnak el: *c-cz, c-cs, g-gy, l-ly, n-ny, t-ty, f-fz, z-zf* mint *af-fzony, talál-lyon*.

6.) Az öfzvetett szavakat úgy kell elválasztani, ammint öfzvetefettek, mint *láb-ikra, meg-trá-*

trágyáz, meg-gyöz, át-szökhik, és ezeket úgy is kell ejteni, ammint az öfzvetevésenn kívül hangzanak. E' regulát mindazonáltal a' formáltt szavakra ki nem kell terjeszteni, mellyek az előbbeni regulák alá vannak vetve.

Jegyzés. A' gy. ly. ny. ty betűkről könnyű ama' regulát tenni, hogy soha egymástól el ne választassanak, mivel az y betűvel a' Magyar nyelvben magányosan, mint különös hangjellel, soha sem élünk. Első tekintettel tudgyuk ebből, hogy az y a' g. l n. t betűkhöz tartozik, mellyekből inyangokot csinál. — Nem így van a' dolog a' tz és ts betűkkel, valamint az sz és zs betűkkel is, ha ezen két utóbbikban gombolyú s betűt irunk. Hogyha nem lehetetlen, legalább fellette nehéz volna ama' véghetetlenül sok és sokféle eseteket megválasztani, és a' tanítványok' elejébe, kivált értelmesen, terjeszteni, mellyekben ezen öfzvetett betűknek utóbbikát az elsőül szűkséggépen el kell választani, 's mellyekben viszontag vele eggyes hang gyanánt kimondani. E' szót *atzél* így kell elválasztani *a tzél*; de így is lehetne *at-zél*; mert, láme, e' szóban *szétzuhan* a' t betűt külön kell kimondani, valamint a' z betűt is, mellytől tehát el is kell az írásban választani. Ámde e' szóban *atzél*, ha a' t betűt a' z betűtől úgy választyuk el, mint e' szóban *szetzuhan*, és mind a' t, mind a' z betűt külön mondgyuk

gyük ki, hangejtésünk olly hibás lesz, hogy e' szót *at-zel* a' hallgató meg sem értheti. Hasonló és számtalan példákkal lehet ezt világosan megmutatni a' *ts*, *sz* és *zs* öszvetett betűkről is.

Hogy tehát e' fontos és nyelvzavaró alkalmatlanságokat elkerüllyük, másolhatatlan törvénynek kell azt, kivált a' nyelvtanító könyvekben tennünk: hogy a' *tz* és *ts* betűk helyett éllyük *cz* és *cs* betűkkel; mivel a' Magyar nyelvben a' *c* betű szinte úgy, mint az *y*, magányosan semmiféle hangot sem jelent; azután pedig, hogy a' másik két öszvetett betűhöz soha se vegyünk gömbölyű, hanem hosszú *f* betűt, úgymint *sz* és *zf*. Ez meglévén, a' helyes írásnak és helyes olvasásnak számára a' betűk' elválasztása iránt illy fő és minden kivétel nélkül való regula támad.

A' *cz*, *cs*, *sz*, *zf* betűket soha sem kell egymástól elválasztani; ellenben pedig a' *tz*, *ts*, *sz*, *zs* betűket egymástól mindenkor el kell választani.

III. S z a k a f z.

Az Olvasástudomány.

20. §. Mit értünk az olvasás által?

Fel. Valamint a' szavak nem tesznek egész mondást, ha csak a' szókötésnek regulái szerint

úgy nincsenek elrendelve, hogy a' beszéllőnek állítását vagy vélekedését értelmesen kifejezzék: úgy az, a' ki a' felírt vagy nyomtatott magányos szavakat helyesen kimondgja, nem tud még azért helyesen olvasni, ha csak a' mondásokat úgy nem függeszti öszve, hogy a' benne fekvő állítást vagy vélekedéseket egyfzersmind meg is értsé, és hallgatóit is képeseknek tegye arra, hogy azoknak értelmét könnyen atlásák. Ez pedig csak akkor történik meg, ha magát az olvasásban szorosán ama' jelekhez tartja, mellyekkel a' szókötés az értelmességnek okáért él. Ha a' következő szavakat imígy függesztyük öszve: *Pál azt, mondgja hogy, mikor tavaly az, útonn volt a' hideg, kilelte, mondásunkot senki sem érti.* De érti ellenben, ha azokat imígy ösztyük fel: *Pál azt mondgja, hogy mikor tavaly az útonn volt, a' hideg kilelte.* A' jelek, mellyekkel a' szókötés az értelmességnek okáért él, szóválasztó jeleknek, avvagý interpunctióknak neveztetnek, és kétfélék; mert némelleyek közüllök csak a' magányos szavakat, némelleyek pedig az egész mondásokat, és a' több mondásból álló kerek beszédeknek illetik.

21. §. *Melleyek a' szóválasztó jelek, melleyek csak a' magányos szavakat illetik?*

Fel. A' szóválasztó jelek, melleyek csak a' magányos szavakat illetik, ezek:

a)

a) A' hiányjel (') avvagy apostrophus, melly azt jelenti, hogy a' szó' végénn valamelly betű vagy szótag elhagyatott, melly nélkül a' beszéd értelmes nem volna, mint e' példában: a' *Herczeg' kertyét művelte*, e' helyett: a' *Herczegnek kertyét művelte*. Hiányjel nélkül úgy is lehetne az első mondást érteni, mintha maga a' Herczeg művelte volna kertyét. Találkozik hiányjel a' Magyarban elől is e' szócskában 's, melly és helyett iratik.

b) Az osztójel (-) akkor tetetik a' sor' végénn, mikor itt a' szót ketté kell szakasztani, és utóbbik részét a' másik sorra átvinni. A' régiebb Magyarok, sőt más Európai Nemzetek is, szerettek e' jellel — akkor is élni, mikor két vagy több szót öfzvetettek, mint *egyszer-'s-mind, szem-fény-vesztés*, sőt még az előfzócskáknál is, mellyek magányosan véve semmit sem tesznek, mint *meg-adom, leg-szebb*. De valamint a' Deák nem írja *auri-pigmentum*, hanem *auripigmentum*, és a' többi Európai nemzetek is, mi-helyt az olvasásban a' gyakorlás által nagyobb előmenetelt tettek, 's magoknak könnyebbiséget fzerzettek, e' jelet, melly a' nyomtatást felette nagyon elcsúfittya, és a' szavakat hefzontalanúl meghosszabbittya, egészen elhagyták: úgy példajokot a' Magyarok is, ammint culturájok nevedett, szentül követni méltónak tartották.

22. §. *Mellyek a' szóválasztó jelek, mellyek a' mondásokat, és a' kerek beszédeket illetik?*

Fel. A' szóválasztó jelek, mellyekkel a' szókötés a' mondásokat, és a' kerek beszédeket rendbe szedi, a' következendők:

1) A' horgocska, (,) melly az ollyan szavakat választja el egymástúl, mellyek jöllehet az egész mondáshoz tartoznak, egymástúl még is nem függnék; azután pedig a' kerek beszédben még az egész mondásokat is. — Példának okáért: *Democritus, Athénának nemes lakossa, gazdagsága, nagyszívűsége, és mely tudománya által, a' szegényeknek vigasztalása, a' gazdagoknak példája, és hazájának díszje volt.*

2.) A' ponthorgocska (;) olly mondás előtt áll, melly az előbbenit bővebben megmagyarázza, vagy tagokra osztja, mint a' *gazdagság, és a' ragyogó tisztviselés nagy tekintetet szereznek ugyan az embernek; de vallyon tehetike boldoggá?*

3.) A' dupla pönttal (:) három esetben élünk,

a) Megválasztjuk tudni illik vele a' kerek beszédnek első tagját az utóbbiktúl, mint *ha tégedet kötelességidnek tellyesítésére az isteni szeretet nem ösztönöz: ne kérkedgy jóságos cselekedetiddel, mellyek e' nevet meg sem érdemlik,*

b) Mi-

b) Mikor másnak beszédgyét hozzuk elő, akkor a' beszéd' elejébe dupla pontot teszünk, mint: *azt kérdezték Jézustól, ha kötelessége a' Császárnak adót fizetni. Erre ő így felelt: adgyátok meg a' Császárnak, a' mi a' Császáré, és az Istennek, a' mi az Istené.*

c) Olly mondások közé, mellyek különböző dolgokat kötnek, vagy vetnek öfzve, dupla pontot teszünk, mint: *Barabbásnak, ki gyilkosságaért a' halált megérdemlette, megengedetl Píátus: Krisztust pedig, kiben semmi vétet nem talált, halálra kárhoztatta.*

4.) Végponttal (.) fejezzük be a' kerek beszédet, vagy az ollyan mondást, melly a' következővel szükségképen öfzve nem függ, mint: *a' ki szitgyenli az imádságot, szitgyenli az Isten-nel való barátkozást.* Élünk a' végponttal az ollyan szavaknál is, mellyeket egészen kiírni nem akarunk, mint: *Kr. Jz. ut. az 1816. eszt. azaz: Krisztus' születése után az 1816. esztendőben.* Élünk végtére a' számjelek után is, ammint ezen utólsó példában az 1816. után.

5.) A' rekeszek () olly mondást foglalnak magok között, melly a' beszédet szinte csak mellesleg világosította meg, mint: *hogy iskolába járhasson, bálttyátúl (mert akkor már szülői meghaltak volt) költséget kért.* A' mostani könyvekben a' rekeszek helyett csak egyes horgocs-

kák tetetnek, mint: *bátyjátúl, mert akkor már szülei meghaltak volt, költséget kért.*

6.) A' kérdés' jele (?) csak a' valóságos kérdés után tetetik, mint: *Ádám! hol vagy?* Mikor a' kérdést csak emlittyük, a' kérdés' jele elmarad, mint: *azt kérdezte tőlem, hová viszi ötöt ezen út.*

7.) A' felkiáltás' jele (!) a' szóllítások után, vagy mikor indulatosan felkiáltunk, mint: *Boldog Isten! vagy: ez volt, fájdalom! e' nagy embernek méltatlan halála.*

8.) A' kezdődő és folytatott idegen mondanak a' jele két lefüggő horgocska, (,,) melyek a' mondanak végénnelfordittatnak. (") Példának okáért: *minekutánna imígy szóllott: „Istenem! „bocsásd meg nekik,“ kiadta lelkét.*

9.) A' jegyzés' jele egy csillagocska, (*) vagy rekeszek közé tett betű, mint (a), vagy csak a), melly azt jelenti, hogy a' mondott dolgokrúl a' könyv' levelének allyánn, vagy a' fő szakasz után, szintazon jel alatt jegyzés találtatik.

10.) A' nyugovás' jelével (—) négyféle esetben szoktunk élni.

a.) Mikor a' mondanást félbe szakasztyuk, mint: *e' bűnödért, gonosz fiú! megérdemlenéd, hogy szemem elől örökre — De nem! most egyszer megengedek ifjúságodnak.*

b.) Mi.

b) Mikor a' forró indulatnak szinte tudót akarunk engedni a' csillapodásra, mint: *de a' te akaratod az, hogy meghallyon!* — *kíméld meg legalább a' szörnyű kínzással, mellyel hóhérid fenyegetik.*

c) Némellykor az olvasót valamelly következő mondásra, vagy váratlan gondolatra tefzi figyelmetessé, mint: *a' halálte — vagy az életet? a' poklote — vagy a' mennyországot?* Lehet sokáig tusakodnunk, e' kettő közül mellyiket válasszuk?

d) Végtére csak a' végből tetetik valamelly mondás után, hogy azt az olvasó jobban megfontollya, és hogy iránta való gondolatának helyt adgyon.

11.) A' kezdetnek jele (§.) arravaló, hogy az értekezést külömbféle részecskékre felosztza.

23. §. *Mikép kell az olvasásnak e' külömbféle jeleinél szavunkkal bánnunk?*

Fel. Az olvasásnak e' jeleinél szavunkkal illyképen kell bánnunk.

a) A' horgocskánál (,) állunk meg annyi üdeig, a' mennyi e' szócskának kimondására egy elegendő volna.

b) A' ponthorgocskánál (;) a' mennyi e' szócskának kimondására kettő kívántatik.

c) A' dupla pontnál (:) a' mennyi e' szavaknak egy, kettő kiejtésére kell.

d) A'

d) A' végpontnál pedig, (.) még e' szavak egygy, *kező, három* kimondatnak.

e) A' nyugovás' jelénél sokáig meg kell nyugodni, hogy az embernek a' gondolkodásra üdeje legyen.

f) A' horgocskánál, ponthorgocskánál, és dupla pontnál, szavunknak hangját meg kell egygy keveset változtatni; a' végpontnál pedig úgy alább szállítani, hogy a' hallgató a' mondást, vagy a' kerek beszédet végződni észre vegye.

g) A' kezdetnek jelénél (§) alacsonyabb szózattal kell az olvasást kezdeni, melly azután lassankint magosabb hangra emeltetik.

h) A' kérdés' jelénél (?) szavunkot egygy keveset felemeljük.

i) A' felkiáltás' jelénél húzós szózattal élünk, és indulatosan olvasunk.

k) A' rekeszek között álló szavakat többnyire alábbszállott szózattal, és frissebben kell olvasni, mivel a' fő dologhoz csak mellesleg tartoznak.

l) Az idegen mondásnak jelénél fel kell szavunkot valamennyire emelni, hogy annak erősebb hangot adhassunk.

m) A' jegyzés' jelénél leszállíttjuk szavunkot, és halkkal olvasunk.

24. §. *Mire kell még az olvasásban vigyáznunk?*

Fel. Az olvasásban a' következő dolgokra kell még vigyáznunk.

1.) Az előforduló betűket, melyekből a' szó áll, egyenkint és értelmesen ki kell ejteni, hogy mindeniknek hangja behathasson a' hallgatónak fülébe.

2.) A' hosszú hangzókat vonni, a' többieket pedig röviden kell ejteni.

3.) A' mely szavakban kiváltkép foglaltatik a' mondásnak ereje és fontossága, azokat húzó-
sabban kell olvasni, hogy a' hallgatónak figyel-
metességét magokra vonnyák.

4.) Természetesen folyó, középyszerű, és minden erőltetés nélkül való szózáttal kell olvasni, nem pedig fülsértő kiáltással.

5.) Ama' jeleknél, melyek a' szavakat és mon-
dásokat elválasztják, meg kell a' fellyebb emlí-
tett mód szerint állapodni, hogy az olvasott mon-
dásoknak és kerek beszédeknek értelmét a' hallga-
tó könnyen átláthassa.

6.) A' különbéle indulatokat, melyek a'
mondásokban foglaltatnak, szavunknak különb-
féle változtatásával is érezhetőknek kell tennünk
a' következő szabások szerint.

a) A' harag magos, szapora, és hathatós
szózatot kíván.

b) A' szeretet szelidet és kellemetést.

c) A' félelem gyengét és szinte rezketőt.

d) A' szomorúság bádgyadtat, és csüggedezőt.

e) A' gyűlölség zsembest, komort, és majd-
nem rekedezőt.

f) Az öröm ébredtet, elevenet, vidámot.

g) A' könyörületesség lassút, érzékenyt, és szinte panafzkodót.

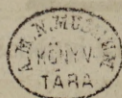
25. §. *Mikép lehet a' helyes olvasásban tökéletességre jutnunk?*

Fel. A' helyes olvasásban tökéletességre juthatunk:

a) Ha annak eddig előterjesztett reguláival a' folytonfolyó gyakorlás által tökéletesen megismerkedünk.

b) Az olyan férjfiakra kell figyelmetesen vigyáznunk, kik helyesen beszéllenek, és az olvasásban példájokat követnünk.

c) A' mit nyilván akarunk olvasni, azt előbb figyelmetesen át kell olvasgatnunk mindaddig, még értelmét egészen meg nem fogjuk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZEK